

УДК 373.2.015.3:159.922.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.18>

Алла РЕВТЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, 82100

ORCID: 0000-0002-8006-6186

Бібліографічний опис статті: Ревть, А. (2022). Особливості емоційної сфери дошкільника. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 112–117, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.18>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА

У статті охарактеризовано психологічні особливості емоційної сфери дитини дошкільного віку, окреслено основні умови повноцінного розвитку емоційної сфери особистості дитини.

Визначено, що емоції суттєво впливають на особистість, призводять до формування і закріплення певних емоційних рис. Проаналізовано, що процес формування особистості дитини дошкільного віку напряму пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери дитини, що своєю чергою залежить від соціального середовища, в якому відбувається формування та розвиток, від взаємин дитини зі значущими для неї дорослими, мотивів поведінки.

Для розв'язання визначених завдань у статті використано комплекс методів дослідження, який включає: аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення особливостей емоційної сфери дитини дошкільного віку.

Підтримка і всебічний розвиток якостей, специфічних для дошкільного віку, надзвичайно важливі, оскільки унікальні умови більше не повторяться і набуто в цей період буде важко або й неможливо надолужити.

Любов до дитини, її визнання та безумовне прийняття, тобто задоволення базової людської потреби, є необхідною умовою комфортного самопочуття дитини, формування її активності та самостійності. Саме в дошкільному дитинстві відбувається формування емоційного світогляду дитини, емоції дитинства можуть залишити великий слід у майбутньому.

Акцентовано увагу на тому, що емоційні розлади виникають у дошкільників унаслідок негативних впливів на психіку зовнішніх стресогенних чинників та індивідуальних особливостей. Емоційні розлади можуть призводити до порушень соціальних контактів дитини і потребують системи коригувальних впливів із боку дорослих.

Можемо констатувати, що наше сучасне суспільство не усвідомлює належним чином важливість розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку, гострої потреби дбати про її розвиток не менше, ніж про розвиток інтелектуальної сфери. У зв'язку з цим мусимо зазначити, що, на жаль, емоційне виховання є другорядним елементом освіти сьогодні, хоча саме воно має бути стрижневим компонентом освіти, що забезпечує осягнення дітьми себе самих та людей, що їх оточують.

Ключові слова: діти дошкільного віку, емоції, емоційна сфера, емоційність.

Alla REVT

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine, 82100

ORCID: 0000-0002-8006-6186

To cite this article: Revt, A. (2022) Osoblyvosti emotsiinoi sfery doshkilnyka [Peculiarities of the emotional sphere of a preschooler] *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 112–117, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.18>

PECULIARITIES OF THE EMOTIONAL SPHERE OF A PRESCHOOLER

In the article the author describes the features of the emotional sphere of a preschool child. The main conditions for the full-fledged development of the emotional sphere of the child's personality are outlined.

It is determined that emotions significantly affect the personality, lead to the formation and consolidation of certain emotional traits. It is analyzed that the process of forming the personality of a preschool child is directly related to the development of emotional and volitional sphere of the child, which in turn depends on the social environment in which the formation and development takes place, as well as the child's relationship with important adults, motives.

To solve certain tasks, a set of research methods, which included: analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature, synthesis, comparison, systematization, generalization to substantiate the starting points of the study, identifying features of the emotional sphere of preschool children are used in the article.

Support and comprehensive development of qualities specific to preschool age are extremely important, as unique conditions will not be repeated, and acquired experience during this period will be difficult or impossible to make up.

Love for the child, its recognition and unconditional acceptance, i.e. the satisfaction of basic human needs, is a necessary condition for the comfortable well-being of the child, the formation of its activity and independence. It is in preschool childhood that the emotional worldview of the child is formed. It is the emotions in childhood that can leave a big mark in the future.

Emphasis is placed on the fact that emotional disorders occur in preschoolers as a result of negative influences of external stressors on the psyche and individual characteristics. Emotional disorders can lead to disruption of social contacts of the child and require a system of corrective actions by adults.

We can state that our modern society is not properly aware of the importance of the development of the emotional sphere of the preschool child, as well as the urgent need to take care of its development no less than the development of the intellectual sphere. In this regard, it should be noted that, unfortunately, emotional education is a secondary element of education today, although it should be a core component of education that ensures that children understand themselves and the people around them.

Key words: preschool children, emotions, emotional sphere, emotionality.

Актуальність проблеми. Життєдіяльність людей у сучасних умовах супроводжується впливом на них зростаючої кількості несприятливих чинників (соціальних, психологічних, екологічних тощо), що впливають на фізичне і психічне здоров'я, зумовлюють різноманітні розлади емоційної сфери особистості. Зокрема, дослідники відзначають значне збільшення дітей дошкільного віку з проявами емоційної дисгармонії (тривожність, психічна невірноваженість, імпульсивність, афективна збудливість, запальність, слабка здатність до вольових зусиль тощо). Дійсно, дошкільний період вважається основою для формування емоційного життя дитини, тому проблема розвитку емоційної спрямованості дошкільника на довкілля і самого себе належить до однієї з найважливіших у дитячій психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням емоційної сфери займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. На думку Л.С. Виготського, емоційний розвиток виступає як закономірний процес, який має певну логіку, а в кінцевому підсумку визначається загальною логікою розвитку особистості дитини в цілому, зміною видів діяльності, в яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей і предметним світом. Далі на цій основі складається особлива психічна діяльність – емоційна уява. Остання є сплавом афективних та когнітивних процесів, що є характерним для специфічно людських почуттів.

О.В. Запорожець стверджує, що для можливості налагодження взаємодії з оточуючими

дитина дошкільного віку опиняється перед необхідністю розпізнати настрій, емоційний стан іншої людини та виразити свої власні почуття належним чином, щоб вони були зрозумілими для інших та викликали бажану для дитини реакцію, іншими словами, знаходили з нею спільну мову в плані емоцій.

Д.Б. Ельконін у своїх працях значну увагу в розвитку емоційно-вольової сфери приділяє сюжетно-рольовим іграм, стверджуючи, що рольова гра на висоті свого розвитку є відображенням справжніх людських взаємин, коли дитина може програвати як систему своїх дій, так і всю систему наслідків тих чи інших своїх дій та вчинків.

Із цією думкою погоджується і Я.З. Неверович та говорить про те, що в дошкільному віці відбувається перехід від більш примітивного виду емоційної корекції дій («корекція із затримкою») до «емоційної корекції, що випереджає» дії дитини в залежності від смислу цих дій та їхніх результатів для самої дитини, її потреб та інтересів.

Метою статті є аналіз особливостей емоційної сфери дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Емоція – це психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання змісту життєвих явищ і ситуацій. Це обов'язкові компоненти життєдіяльності, важливий засіб активізації сенсорно-перцептивної діяльності особистості. Емоції – це надзвичайно важливий показник і ключ до розгадки несвідомих мотивів.

Різноманітні переживання дитини, в яких виявляється її ставлення до того, що діється

навкруги, називаються емоціями і почуттями. В емоціях і почуттях відображений вибірковий характер людської свідомості. Найчастіше переживання викликані тими об'єктами, які набувають для дитини певного життєвого значення, стають для неї цінними, оскільки сприяють або перешкоджають задоволенню різних її потреб.

Дитина диференціює явища дійсності на двох рівнях – понятійному і ціннісному. На першому, який здійснюється розумом, вона прагне встановити сутність того чи іншого об'єкта, його призначення, систему зв'язків з іншими. На другому рівні передбачається аналіз душевний, коли об'єкт сприймається дитиною як невідсторонений, тобто такий, що має до неї відношення, стосується її, не лишає її байдужою (Гебель, 1996: 134–136).

Відчуття дитиною цінності того чи іншого об'єкта, переживання нею його приємності (неприємності) спонукає до активних дій, перетворюється на мотив діяльності. Мотивом можуть бути лише визнані дитиною цінності. Почуття та емоції, які становлять емоційний світ дошкільника, відіграють важливу роль в її внутрішньому і зовнішньому житті.

Генетичні задатки дитини, її життєвий досвід, виховання і навчання, які належать до емоційної сфери (а надто способи вираження емоцій), а також зумовлена емоціями поведінка відіграють важливу роль у розвитку особистості дошкільника, в набутті ним певних емоційних рис (Справочник детского психиатра и невропатолога, 1985: 78–79). Емоційні риси (наприклад, дратівливість, веселість тощо) виявляють тенденцію дитини переживати в повсякденному житті певні емоції.

Існують генетично зумовлені відмінності в емоційних переживаннях, експресивності, емоційному реагуванні різних дітей. Ступінь чутливості організму, тип вищої нервової діяльності – важливі показники розвитку емоційної сприйнятливості дитини (Ранне дитинство, 2003: 27–29). Що чутливіша дитина за своєю внутрішньою організацією, то швидше, тонше, інтенсивніше реагуватиме вона на зовнішні подразники.

У розвитку емоційного життя дошкільника важливу роль відіграють соціальні умови (навіть за низької сприйнятливості). Часте переживання дитиною певної емоції та її виявлення неминуче призводять до формування відповід-

них особистісних характеристик. Наприклад, якщо дитина в сімейному колі часто відчуває страх до гримання або фізичного покарання з боку матері чи батька, такі тривожність і лякливість перетворюються на її особистісну властивість.

Емоції впливають на сприймання дитиною подій, явищ, людей. У піднесеному настрої дошкільник схильний сприймати навколишній світ крізь «рожеві окуляри»: концентрує увагу переважно на приємному, абстрагуючись від неприємного, виявляє поблажливість до недоліків інших, терпляче ставиться до образ тощо. Засмучена дитина має песимістичний погляд на життєві явища: фіксує увагу на неприємному, перебільшує значущість образливого слова або дії іншої людини стосовно себе, негативно ставиться до запрошень однолітків до ігор тощо.

Емоції певним чином впливають на пам'ять, мислення й уяву дитини, тобто на пізнавальні процеси. Якщо малюк чимось наляканий, йому важко перевіряти різні варіанти розв'язування проблеми, логічно міркувати, відтворювати якісь події. У розгніваного дошкільника виникають лише «розгнівані» думки. У стані тривожного збудження дитина настільки охоплена «стартовими» думками й турботами, запозята розв'язанням конкретної проблеми, що не здатна до навчання, сприймання і засвоєння будь-якої іншої інформації. Комплекси емоцій, які переживає дитина, впливають на все, що вона робить, – гру, працю, навчання, спілкування. Якщо дошкільник зацікавлений діяльністю, він прагне виконувати її протягом тривалого часу. Якщо він відчуває огиду до чогось (когось), то прагне уникнути неприємної ситуації або людини.

Досягаючи відносно високого рівня емоційної уяви, дитина намагається, перш ніж вчинити, попередньо уявити різні варіанти своїх дій і передбачити їхні наслідки для інших людей, а значить і для себе самої. Відомо, що рольова гра на висоті свого розвитку є грою в людські стосунки. У ситуації необхідності відтворення людських стосунків дитині доводиться програвати внутрішньо вже не лише систему своїх дій, але і всю систему наслідків тих чи інших своїх дій та вчинків. Саме в рольовій грі, якій, на жаль, залишається все менше місця у структурованому заняттями часі дошкільника, починається спочатку емоційне, а згодом інтелекту-

альне освоєння системи людських стосунків, власне «сми́слів людських дій» (для іншої людини). Відповідно, відбувається і перехід від більш примітивного виду емоційної корекції дій («корекція із затримкою») до «емоційної корекції, що випереджає» дії дитини в залежності від смислу цих дій та їхніх результатів для самої дитини, її потреб та інтересів (Бреслав, 1990).

Різні види діяльності дитини лягають в основу її почуттів. Переживання також пов'язані з постановкою мети, з передбаченням результату праці, з мотивами діяльності. Дитина, з одного боку, переживає сам процес діяльності, а з другого боку, її хвилює, тривожить або, навпаки, заспокоює те, що становить зміст її діяльності. У зв'язку з цим у неї виникають різні почуття, що пов'язані чи то з успіхами, чи невдачами, які дошкільник переживає по-різному.

Переживає він і на етапі завершення своєї діяльності: радіє чи сумує з приводу своїх досягнень, відчуває задоволення, самоповагу чи невдоволення і розчарування. Переживання орієнтують дитину в діяльності, спонукають до активності, допомагають або заважають завершити будь-яку роботу. Почуття є необхідною умовою творчості дитини. Що складніші завдання стоять перед нею, то важливіша роль почуттів у їхньому розв'язанні.

Існують особливості розвитку емоцій і почуттів на різних етапах дошкільного дитинства. Роздратування, гнів – звичайна емоція в дітей другого і третього років життя. Формами її вияву бувають напади люті, верещання; дитина падає на підлогу, б'є руками і ногами; іноді виникає ядуха. Подібна поведінка пов'язана здебільшого або з переживанням дитиною обмежень у поведінці, або із засмученням через невдачу (Смольська, 2005: 12). Вкладання спати, висаджування на горщик, якась заборона з боку дорослого, вдягання у громіздкий одяг, зміна звичного ходу речей можуть спричинити гнів малюка. Реакції гніву в молодших дітей якісно відрізняються від аналогічних у старших дошкільників. Якщо для молодших характерні вибуховість, неадекватність, короткочасність у відповідь на вимогу, дію, вчинок дорослого, то для старших – більша виваженість, стриманість, адекватність, стійкість. Можна сказати, що емоційні риси дитини стають складниками її характеру (Смольська, 2005: 13–14).

Дослідження Р. Ділтса, С. Сміт та інших показують, що модель поведінки дорослої людини має риси значимих у дитинстві людей та ранніх емоційних спогадів, переживань і стала вже часткою емоційного світу особистості. Встановленню емпатійного контакту з дитиною сприяє і наша щирість, відвертість у стосунках з нею. Дитина починає навчатись розуміти і почуття дорослого по відношенню до неї, коли в нього виникають якісь емоційні проблеми (Ділтс і др., 1997: 45–48).

Окрім дорослих (батьків чи вихователів), дитина взаємодіє ще і з оточуючими її дітьми. Спілкування – це обмін між дітьми інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру. Воно задовольняє особливу потребу дитини – взаємодії з іншими і пояснюється її соціальною природою. Здійснюється спілкування за допомогою різних засобів – міміки, жестів, мови. Остання – провідний засіб, який використовують дошкільники, спілкуючись один з одним. Одна з основних функцій мови (передусім мовлення) – комунікативна, або функція спілкування. У процесі мовленнєвої діяльності діти обмінюються між собою ідеями, почуттями, думками, настроєм, домовляються про свої плани, спільні дії (Емоциональные нарушения в детском возрасте, 1990: 98–100).

Реалізація дитиною потреби в спілкуванні або, навпаки, незадоволення спілкуванням викликає в неї відповідні емоції і почуття. Емоції виявляються в безпосередньому переживанні дошкільником задоволення, радості, незадоволення, засмучення, страху. Завдяки емоціям він регулює свою поведінку, співвідносить її з поведінкою інших дітей, з якими спілкується. Емоції виконують особливу функцію – виступають засобом спілкування. Під час обміну інформацією в дітей виникає необхідність взаємопорозуміння. Вони можуть розмовляти, спрямовуючи зусилля на досягнення взаєморозуміння, а можуть і не порозумітись (Лешли, 1991: 66–67).

Спілкування – одна з форм взаємодії, завдяки якій діти фізично і духовно впливають один на одного, створюють себе як особистість. Спілкуючись, дошкільники обмінюються не лише своїми діями, вчинками, думками, а й почуттями. Розвинене спілкування втілюється в товаришуванні, дружбі, любові. Взаємодія дітей, заснована на спільності їхніх інтересів і взаєм-

ній прихильності, – це дружба. У дружбі розвивається рефлексія, тобто здатність старшого дошкільника відчувати можливі настрої і стани іншої дитини, враховувати їх у своїй поведінці. Особистісна взаємодія, спільна діяльність, взаємна симпатія, глибока прихильність до товариша дають дитині моральні сили, сприяють її соціальній активності, емоційній чутливості, впевненості у своїй значущості для іншого. У друзів формується готовність співпереживати, співпрацювати, радіти успіхам один одного. Не випадково поняттям «дружба» позначається не лише міжособистісна взаємодія, а й соціальні відносини народів і держав (дружба народів, договір про дружбу і співробітництво між державами) (Сучасний тлумачний психологічний словник, 2005).

Будь-яка взаємодія передбачає взаєморозуміння і взаємоповагу. Особливостями старшого дошкільника є почуття власної гідності, самоповаги, потреби у визнанні іншими. Ці важливі властивості особистості сприяють розвитку в неї потреби в самовдосконаленні й водночас вимогливого ставлення до співрозмовника.

Вступаючи у взаємодію, дитина намагається зрозуміти, хто ж такий насправді партнер зі спілкування. Дошкільники – конформні істоти, причому дівчатка більш навіювані, ніж хлопчики. Діти з низьким статусом у групі частіше приєднуються до думки більшості, ніж діти з високим статусом.

У процесі взаємного пізнання беруть участь чотири основні механізми – ідентифікація, рефлексія, моделювання і відособлення. Ці механізми дають старшому дошкільникові можливість здійснювати аналіз і контроль інформації про співрозмовника, про результати взаємодії з ним. Такі властивості не є вродженими, їх дитина набуває завдяки спілкуванню з дорослими як носіями цих властивостей, виховним впливам з їхнього боку, формуванню власного життєвого досвіду.

Протягом дошкільного дитинства характер спілкування дитини з батьками, рідними дорослими, вихователями закладу дошкільної освіти суттєво змінюється:

- збагачується його зміст;
- зростає інтенсивність контакту на одних етапах і зменшується – на інших;

– ускладнюються й увиразнюються засоби взаємодії;

– стають чіткішими функції спілкування – організація спільної діяльності, розвиток міжособистісних взаємин, пізнання дитиною навколишнього, інших людей, себе самої;

– змінюються мотиви спілкування (від первісної потреби малюка у приємних враженнях, задоволенні його органічних потреб до розвитку потреб у спільній діяльності, в підтримці, в самопізнанні).

Дитинство ставить запитання, які мають спонукати активність світу дорослих. Саме дорослі мають подбати про забезпечення емоційного комфорту дошкільника, що є основою стабільного психоемоційного розвитку, гарантії зростання дитини, що житиме в гармонії із собою та навколишнім світом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Емоційний розвиток є вагомим частиним загального психічного розвитку дитини перших семи років. Вищі психічні функції, виникаючи у формі співробітництва з іншими людьми, стають індивідуальними функціями підростаючої особистості. У ході оволодіння багатим досвідом попередніх поколінь формуються потреби, мотиви, розвиваються емоції. Що саме стане цінним і близьким для молодших членів суспільства, наскільки гармонійно складатиметься їхня особистість, реалізуватиметься в діяннях, залежить від представників старшого покоління – батьків та педагогів.

Вивчення особливостей емоційної сфери особистості сучасного дошкільника свідчить про те, що не всі діти досягають наприкінці дошкільного віку бажаного рівня розвитку емоцій. Так, одним із показників цього розвитку є розуміння і здатність вербалізувати емоцію за зовнішнім виразом – мімікою, поставою, жестами. Життєвий досвід дошкільника лише певною мірою базується на пізнанні й розумінні відповідних об'єктивних особливостей речей. В основному він ґрунтується на переживаннях дитиною приємного чи неприємного.

Встановлення в нормованого мінімуму гармонійного розвитку дошкільника, обов'язкового для визначення його готовності до соціального життя взагалі та до школи зокрема, має супроводжуватись оновленням змісту освітньо-виховної роботи дошкільних закладів та сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. Москва : Педагогика, 1990.
2. Вовчик-Блакитна О.О. Сучасний дошкільник: Особливості емоційного розвитку. *Обдарована дитина*. 2007. № 4. С. 9–12.
3. Возрастная психология: детство, отрочество, юность : хрестоматия : учебное пособие для пед. вузов / под ред. В.С. Мухина, А.А. Хвостова. Москва : Академия, 1999. С. 21–84.
4. Гебель В. Ребенок от младенчества к совершеннолетию. Москва : Энигма, 1996. 592 с.
5. Дилтс Р., Халлбом Т., Смит С. Изменение убеждений. Психотехнологии уровня НЛП-Мастер. Москва : Независимая ассоциация психологов-практиков, 1997. 176 с.
6. Лешли Дж. Как работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы. Москва : Просвещение, 1991. 223 с.
7. Ранне дитинство: стан, проблеми, перспективи розвитку / О.М. Денисюк та ін. Київ : Держ. інст. проблем та молоді, 2003. 116 с.
8. Смольська Л.М. Щастя дитини як психолого-педагогічна проблема. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 11. С. 12–14.
9. Справочник детского психиатра и невропатолога / Л.А. Булахова и др. ; под ред. Л.А. Булаховой. Киев : Здоров'я, 1985. 187 с.
10. Сучасний тлумачний психологічний словник / авт.-уклад. В.Б. Шапар. Харків : Прапор, 2005. 345 с.
11. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / под. ред. В.В. Лебединской и др. Москва, 1990. 185 с.

REFERENCES:

1. Breslav, G. (1990) Emocional'nye osobennosti formirovaniya lichnosti v detstve: Norma i otkloneniya [Emotional features of personality formation in childhood: Norm and deviations]. M. : Pedagogika. [in Russian].
2. Vovchik-Blakytina, O. (2007) Suchasnyi doshkilnyk: Osoblyvosti emotsiinoho rozvytku [Modern preschooler: Features of emotional development]. *Obdarovana dytyna [A gifted child]*. no 4. 9–12. [in Ukrainian]
3. Muhina, V.S. & Hvostova, A.A. (Eds.) (1999) Vozrastnaya psihologiya: detstvo, otrochestvo, yunost': hrestomatiya [Developmental psychology: childhood, adolescence, adolescence: a reader]: [uchebnoe posobie dlya ped. vuzov]. M : Akademiya. [in Russian].
4. Gebel', V. (1996) Rebenok ot mladenchestva k sovershennoletiyu [Child from infancy to adulthood]. M. : Enigma. [in Russian].
5. Dilts, R., Hallbom, T., & Smit, S. (1997) Izmenenie ubezhdenij. Psihotekhnologii urovnya NLP-Master [Changing beliefs. Psychotechnology level NLP-Master]. M.: Nezavisimaya associaciya psihologov-praktikov. [in Russian].
6. Leshli, Dzh. (1991) Kak rabotat' s malen'kimi det'mi, pooshchrat' ih razvitie i reshat' problemy [How to work with young children, encourage their development and solve problems]. M. : Prosveshchenie. [in Russian].
7. Denysiuk, O.M., Blenka, H.V. (2003) Rannie dytynstvo: stan, problemy, perspektivy rozvytku [Early childhood: state, problems, prospects] Kyiv : Derzh. inst. problem ta molodi. [in Ukrainian]
8. Smolska, L.M. (2005) Shchastia dytyny yak psykholoho-pedahohichna probema [The happiness of the child as a psychological and pedagogical problem]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota [Practical Psychology and Social Work]*. no 11. 12 – 14. [in Ukrainian]
9. Bulahova, L.A. (Eds.) (1985) Spravochnik detskogo psihiatra i nevropatologa [Child psychiatrist and neuropathologist's guide]. K.: Zdorov'ya. [in Ukrainian]
10. Shapar, V. B. (2005) Suchasnyi tлумachnyi psykholohichni slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kh. : Prapor. [in Ukrainian]
11. Lebedinkaia, V.V., Nikol'skaia, O.S., Bogenskaia, E.R. & Libling, M.M. (Eds.) (1990) Emocional'nye narusheniya v detskom vozrastе i ih korekciya [Emotional disorders in child reward and their correction]. M., 1990. [in Russian].